

۱۰۰

فصلنامه‌ی موسیقی ماه‌ور

سال بیست و پنجم، شماره‌ی ۱۰۰

تابستان و پاییز ۱۴۰۲

۲۴۰ صفحه، ۱۲۰۰۰۰ تومان

به نام خدا

فصلنامه‌ی موسیقی ماهور

سال بیست و پنجم، شماره‌ی ۱۰۰، تابستان و پاییز ۱۴۰۲
صاحب امتیاز: مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهور
مدیر مسئول: سیدمحمد موسوی
سرمدبیر این شماره: سعید کُردمافی

هیئت تحریریه

ساسان فاطمی

سیدمحمد موسوی، آرش محافظ، بابک خضرائی

گرافیک: سینا برومندی

طرح روی جلد: ملیحه محسنی

صفحه‌آرا: پویا دارابی

لیتوگرافی: کارا

چاپ و صحافی: کهنمویی‌زاده

تهران: خیابان انقلاب، خیابان فخر رازی، پلاک ۸۵، طبقه زیرزمین، تلفن: ۶۶۴۰۶۸۹۰

ماهور نشریه‌ای است تخصصی در زمینه‌ی موسیقی، با گرایش پژوهشی، نظری و اطلاع‌رسانی که هر سه ماه یک‌بار منتشر می‌شود. مقاله‌هایی که در ماهور چاپ می‌شوند بیانگر دیدگاه‌های نویسندگان آن‌ها هستند. فصلنامه در ویرایش مطالب آزاد است. در صورت امکان مقاله‌ها را تایپ شده برای ما بفرستید. اگر مقاله ترجمه است، اصل متن را نیز همراه با آن بفرستید. مقاله‌های تحقیقی باید مستدل و روشنگر باشند. از بازگرداندن مقاله‌های رسیده معذوریم. نام، نشانی و شماره‌ی تلفن خود را نیز بنویسید.

مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهور

تهران: خیابان حقوقی، شماره‌ی ۴۲، طبقه‌ی همکف،

کدپستی ۱۶۱۱۹۷۵۵۱۶ تلفن: ۷۷۵۰۲۴۰۰

info@mahoor.com

www.mahoor.com

فهرست مطالب

- سخن آخر ۷
ساسان فاطمی
- سرمقاله ۱۳

مقاله‌ها

- آئین خنیاگری در قابوس‌نامه: یک باب و چند فایده ۱۷
بابک خضرائی
- روایت‌های درهم‌تنیده‌ی «تداوم» و «انقطاع» در فرآیند پیدایش یک سنت هنری ۲۷
سعید کردمانی
- رساله‌ی هشت دستگاه: متنی نویافته از عصر صفوی ۷۵
ارسطو میهن‌دوست
- موسیقی رادیویی گیلکی؛ موسیقی مردم‌پسند بومی ۱۲۹
آریا تُولایی
- پژوهشی درباره‌ی سیم (وتر) سازهای تار و سه‌تار
ویژگی‌های سیم و تأثیرات آنها در نابجایی دستان‌بندی این سازها ۱۴۹
آرش آزاده

یادداشت‌های پراکنده

چند برگ از زندگی سلیمان خان روح افزا

اطلاعاتی جدید از فعالیت‌های آموزشی، هنری و زندگی شخصی سیمون کلیمی ایمره ۱۷۹
امیرعلی اردکانیان

قانونی: یک نام خانوادگی یا ثبت سند تاریخی احیای یک ساز ۱۹۱
فریده رضایی

مروری بر چند اشاره‌ی موسیقایی مندرج در رساله‌ی حَضَیَاتِ صادقی‌بیگ افشار ۲۰۰
امین هراتی

گزارش

نکاتی از روزنوشت‌های عزیزالسلطان (ملیجک ثانی) ۲۰۵
رامتین نظری‌جو

فصل آخر ۲۱۹
سیدمحمد موسوی

نمایه‌ی مقاله‌ها و مطالب فصلنامه (از شماره‌ی ۹۱ تا ۱۰۰) ۲۲۵

تازه‌های ماهور

..... ۲۳۱

آیین خنیاگری در قابوس‌نامه یک باب و چند فایده

باب سی‌وششم کتاب ارجمند قابوس‌نامه «در آیین و رسم خنیاگری»^۱ است (عنصرالمعالی ۱۳۷۱: ۱۹۳-۱۹۷). مطلبی کوتاه که می‌توان آن را مصداق عبارت «صغیر الحجم و کثیر الفائدة» دانست. این باب از نخستین متن‌های فارسی بعد از اسلام است که به‌وجهی قابل توجه به موسیقی پرداخته است.^۲ واژگان و اصطلاحات موسیقی فارسی در آن متعدد است که به چند مورد می‌پردازیم.

راه (راه‌های گران و راه‌های سبک)

شاهدا در این باب:

- همه راه‌های گران مزن و نیز همه راه‌های سبک مزن (عنصرالمعالی ۱۳۷۱: ۱۹۳، همه‌ی تأکیدها در نقل قول‌های مستقیم از من است).

۱. این مقاله عمدتاً مبتنی بر تصحیح غلامحسین یوسفی از قابوس‌نامه (عنصرالمعالی ۱۳۷۱) است و از تصحیح سعید نفیسی (عنصرالمعالی ۱۳۱۲) و نیز نسخه‌بدل‌ها، که در این دو تصحیح آمده، برای مقایسه استفاده شده است. در تصحیح نفیسی، عنوان این باب «اندر آداب خنیاگری» است.
۲. از معدود مطالب به زبان فارسی در باب موسیقی که پیش از قابوس‌نامه نوشته شده، می‌توان به بخش موسیقی دانشنامه‌ی علایی اشاره کرد که ابو عبید جوزجانی، شاگرد ابن سینا، بر اساس یادداشت‌های استادش (نوشته‌شده در ۴۱۲-۴۲۸ ق) گرد آورده است (نک. مسعودیه ۱۳۹۱: ۵۸).

- بعد از آن، طریق‌ها به وزن کم از آن^۳ بنهادند، چنانکه بدو سرود توان گفت و آن را راه نام کردند و آن راهی بود که به طبع پیران و خداوندان جد نزدیک بود، پس، این راه گران^۴ از بهر این قوم ساختند (همان).
- از بهر جوانان [...] شعرهایی که به وزن سبک‌تر بود، بر وی راه‌های سبک ساختند و خفیف نام کردند تا، از پس این، هر راهی گران ازین خفیفی بزنند و بگویند (همان: ۱۹۳-۱۹۴).
- راه‌های نیک و نواهای نیک همی‌زن (همان: ۱۹۵).
- بنگر که هرکس چه راه را دوست‌تر دارد (همان: ۱۹۶).
- گر مستان به‌راهی یا به‌سرودی در سخت شوند [...] تو از گفتن و زدن آن ملول مشو (همان: ۱۹۷).

«طریق» ظاهراً ترجمه‌ی «راه» در متون عربی است، چنانکه «راه‌های خسروانی» را «طروق الملوکیه» گفته‌اند (مسعودی ۱۹۶۵: ۱۶۸). از این رو، «طریق» را (غیر از مواردی که ذیل راه آورده شد) ذکر می‌کنیم.

- گفتند از بهر پیران طریق نهادیم، از بهر جوانان نیز طریق نهمیم (عنصرالمعالی ۱۳۷۱: ۱۹۳).
- اگر قومی جوانان و کودکان بینی نشسته، بیشتر طریق‌های سبک گوی (همان: ۱۹۵).

در میان این شاهدها، به راه‌های گران و راه‌های سبک تصریح شده است و منظور از گران و سبک وزن گران (ثقیل) و وزن سبک (خفیف) است.^۵ بنابراین، «راه» پرده یا مقام (یا به تعبیر امروز، مُد) - صرف نیست. «راه» وزن یا ریتم تنها هم نیست، بلکه پرده (مقام) و وزن توأمان است. عبارت «چنانکه بدو سرود توان گفت» هم شاید به قابل تلفیق بودن «راه» با کلام اشاره داشته باشد. می‌توان حدس زد که یک «راه» یک آهنگ کاملاً مشخص و متعین (ملدی) نیست، اما سیر کلی نغمگی و الگوهای اصلی ریتمیک آن تعیین شده است. به این تعبیر، امروزه شاید بتوان گوشه‌ی «خسروانی» را در ردیف موسیقی ایران یک راه به حساب آورد؛ به این ترتیب که سیر نغمگی آن حرکت از پنجم درست‌زیرتر به سمت شاهد آواز یا دستگاه است (این حرکت نه فقط در آواز ماهور، بلکه در آواز چهارگاه و بعضی آوازهای دیگر هم ممکن است). الگوی ریتمیک آن هم تا حدی مشخص است؛ یعنی توالی ۳ هجای کوتاه و سپس ۴ هجای بلند که می‌توان آن را

۳. در تصحیح نفیسی: گران.

۴. در تصحیح یوسفی، «راه را گران» آمده است، اما در نسخه‌بدل‌های او و نیز تصحیح نفیسی، «راه گران» است که با مفهوم جمله‌های پیشین و پسین سازگارتر است.

۵. ممکن است گفته شود که صفت «گران»، علاوه بر وزن ثقیل، به بم‌بودن هم اشاره دارد، اما بایست توجه داشت که صفت «سبک» به زیربودن دلالت ندارد و برای «بمی و زیری» لفظ‌های «گرانی و تیزی» به کار می‌رود (از جمله، نک. ابن سینا ۱۳۷۱: ۱۸، اخوان‌الصفا ۱۳۷۱: ۵۰ و پورجوادی ۱۳۷۴: ۶۲).

یا دگره (واریاسیون)هایی چون با توالی ۲ هجای کوتاه، ۱ هجای بلند، ۱ هجای کوتاه و ۳ هجای بلند هم اجرا کرد. اگر شرط قابل تلفیق بودن با کلام هم لازم باشد، به این خسروانی ردیف امروز هم شعری پیوند داده‌اند (نک. خضرائی ۱۳۹۷: ۱۴).

پرده

شاهد‌ها در این باب:

- نخست بر پرده‌ی راست چیزی بگوی، پس، بر رسم [بر] هر پرده‌ای چون پرده‌ی باده^۶ و پرده‌ی عراق و پرده‌ی عشاق و پرده‌ی زیرافکند و پرده‌ی بوسلیک و پرده‌ی سپاهان و پرده‌ی نوا و پرده‌ی گذاشته [(گوشته؟)] و پرده‌ی راهوی^۷ و شرط مطربی به جای آر (عنصرالمعالی ۱۳۷۱: ۱۹۶).

«پرده»، چنانکه در دیگر رسالات موسیقی سده‌های گذشته تصریح شده است، به معنی «دور [تعمگی]» یا «مقام» است؛ از جمله، در ترجمه‌ای از کتاب *الادوار فی الموسیقی صنفی الدین ارموی*، که در دوره‌ی صفوی انجام شده، آمده است: «اهل این صنعت دورها را به عربی شذود خوانند و به عجمی پرده‌ها» (صفی‌الدین ارموی ۱۳۸۰: ۴۳). در رساله‌ی موسیقی محمد نیشابوری، که به فارسی در اوایل قرن ششم (اندکی بعد از تاریخ نگارش *قابوس‌نامه*) نوشته شده، نیز پرده به همین معنی است و نام بعضی پرده‌های آن با پرده‌هایی که در *قابوس‌نامه* آمده مشابهت دارد (در جدول ۱، پرده‌هایی که در رساله‌ی نیشابوری هست و در *قابوس‌نامه* نیست با * مشخص شده است).

نام پرده‌ها در قابوس‌نامه	راست	باده (ماده؟)	عراق	عشاق	زیرافکند بوسلیک	سپاهان	نوا	گذاشته (گوشته؟)	راهوی	بسته
نام پرده‌ها در رساله‌ی نیشابوری	راست	ماده	عراق	عشاق	مخالف راست*	بوسلک	اصفهان	نوا	مخالفک*	راهوی حسینی* نه‌آوند*

جدول ۱. مقایسه‌ی نام پرده‌ها در قابوس‌نامه و رساله‌ی نیشابوری

چنانکه دیده می‌شود، نام ۸ پرده از ۱۱ پرده‌ای که در نسخ *قابوس‌نامه* آمده است در رساله‌ی موسیقی محمد نیشابوری هم دیده می‌شود. شباهت نام پرده‌ها در متون دیگر هم قابل مطالعه است (نک. پورجوادی ۱۳۷۴: ۵۷).

۶ در نسخه‌بدل: ماده.

۷ در تصحیح نفیسی: پرده‌ی بسته.

MAHOOR

100

MUSIC QUARTERLY

Vol. 25, No. 100, Summer/Fall 2023

ISSN 1561-1469

مؤسسه‌ی فرهنگی-هنری ماهور

Mahoor Institute of Culture and Arts
www.mahoor.com info@mahoor.com

